

РЕЦЕНЗІЯ

**кандидата юридичних наук, професора Волобуєвої Олени Олексіївни
на дисертацію Нестеренко Тетяни Василівни
«Кримінологічна характеристика та запобігання домашньому
насильству, що вчиняється відносно жінок в Україні», представлену на
здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»**

Вибір теми дисертаційного дослідження «Кримінологічна характеристика та запобігання домашньому насильству, що вчиняється відносно жінок в Україні» є своєчасним, належним чином обґрунтованим та зумовленим її беззаперечною актуальністю для кримінально-правової і кримінологічної науки, законотворчої діяльності та сучасної правозастосовної практики.

Домашнє насильство є одним із найбільш небезпечних проявів протиправної поведінки, оскільки посягає не лише на життя, фізичне та психічне здоров'я людини, а й на її честь, гідність, особисту свободу, право на безпечне сімейне середовище та нормальний особистісний розвиток. Особлива суспільна небезпечність цього діяння зумовлюється тим, що воно переважно вчиняється у сфері приватних, сімейних відносин, у яких потерпіла особа нерідко перебуває у психологічній, емоційній, економічній чи побутовій залежності від кривдника. Це суттєво ускладнює своєчасне виявлення відповідних фактів, належне документування протиправної поведінки та притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

Водночас підвищеної уваги потребує домашнє насильство, що вчиняється саме щодо жінок, які, як засвідчують наведені у дисертації результати аналізу судової практики, становлять основну категорію потерпілих від таких кримінальних правопорушень. Домашнє насильство щодо жінок не може розглядатися виключно як приватний міжособистісний або сімейний конфлікт. Воно становить комплексну кримінологічну, соціальну та правову проблему, наслідками якої є погіршення фізичного і психічного здоров'я потерпілих, руйнування сімейних зв'язків, формування травматичного досвіду в дітей, зниження трудового потенціалу, збільшення державних витрат на медичну,

психологічну, соціальну та правову допомогу, а також поглиблення соціальної нерівності й маргіналізації.

Додаткової гостроти досліджувана проблема набула в умовах дії правового режиму воєнного стану. Повномасштабна збройна агресія проти України спричинила істотні зміни в системі детермінант домашнього насильства. Вимушене внутрішнє переміщення населення, втрата житла та роботи, зниження рівня матеріального забезпечення, тривале перебування сімей у кризових умовах, розрив усталених соціальних зв'язків, психологічне напруження, травматичний досвід, бойовий стрес та поширення посттравматичних розладів створюють додаткові ризики виникнення і загострення сімейних конфліктів. За таких умов існуючі заходи запобігання домашньому насильству потребують перегляду та адаптації до нової соціальної реальності.

Важливість обраної теми визначається також необхідністю виконання Україною міжнародно-правових зобов'язань у сфері захисту жінок від насильства. Ратифікація Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами зумовила потребу не лише у формальному приведенні законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, а й у розробленні дієвого механізму попередження насильства, захисту потерпілих, переслідування кривдників та забезпечення скоординованої діяльності уповноважених суб'єктів.

Трансформація домашнього насильства під впливом воєнних, соціально-економічних, міграційних та інформаційних процесів вимагає перегляду усталених наукових уявлень про його детермінацію й вироблення нових підходів до прогнозування та запобігання таким кримінальним правопорушенням. Важливою є й практична спрямованість обраної проблематики. Наявні механізми реагування не завжди забезпечують своєчасне припинення насильства, належний захист потерпілих, невідворотність відповідальності кривдника та запобігання повторній протиправній поведінці. Потребують удосконалення взаємодія органів Національної поліції, органів

прокуратури, судів, служб у справах дітей, закладів соціального захисту й охорони здоров'я, органів місцевого самоврядування та громадських організацій, порядок оцінювання ризиків, застосування термінових заборонних і обмежувальних приписів, контроль за проходженням програм для кривдників, використання електронних засобів контролю та надання потерпілим комплексної допомоги.

Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, присвячених домашньому насильству, недостатньо дослідженими залишаються особливості запобігання насильству, потерпілими від якого є саме жінки, способи зниження його латентності в умовах воєнного стану, ефективність кримінально-правових засобів реагування, а також нові детермінанти, сформовані внаслідок збройної агресії та пов'язаних із нею суспільних трансформацій. Це підтверджує існування наукової прогалини, на заповнення якої спрямовано рецензовану дисертаційну роботу.

Отже, обрана Т.В. Нестеренко тема дисертаційного дослідження відповідає сучасним потребам кримінально-правової та кримінологічної науки, державної політики і правозастосовної практики.

Щодо наукової новизни потрібно зауважити, що дослідження спрямоване на вирішення важливого наукового завдання, яке полягає у формуванні цілісної кримінологічної характеристики домашнього насильства щодо жінок, з'ясуванні його сучасних детермінант та розробленні науково обґрунтованого комплексу заходів запобігання, зокрема дисертанткою:

вперше:

– аргументовано доцільність доповнення ст. 126-1 Кримінального кодексу України такими кваліфікуючими ознаками як: 1) вчинення таких дій щодо неповнолітньої особи або вагітної жінки; 2) вчинення таких дій щодо малолітньої особи або особи із інвалідністю; 3) вчинення таких дій особою, яку вже було засуджено за домашнє насильство або кримінальні правопорушення, що із ним пов'язані; 4) вчинення таких дій у присутності дитини; 5) вчинення

таких дій, поєднаних із незаконним позбавленням волі, заподіянням тяжких тілесних ушкоджень;

– доведено доцільність криміналізації незаконного систематичного переслідування, вчиненого щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до психологічних страждань та/або погіршення якості життя потерпілої особи;

удосконалено:

– типові кримінологічні ознаки особи, що вчиняє домашнє насильство щодо жінок в Україні: чоловік (86,3 %), 40–54 років (43,4 %), із базовою середньою та профільною середньою освітою (75,8 %), працездатний, але такий, що ніде не працює та не навчається (82,8 %), громадянин України (99,3 %). З морально-психологічної сторони характеризується таким: 1) відсутність емпатії; 2) низька здатність до саморефлексії; 3) схильність до зловживання алкогольними та наркотичними речовинами; 4) відсутність базових уявлень про інститут родини та його цінності; 5) незадовільний рівень статевого виховання. Кримінально-правові ознаки, здебільшого відсутні. Найбільш розповсюдженим є вчинення домашнього насильства у стані алкогольного сп'яніння;

– комплекс заходів загальносоціального запобігання домашньому насильству, яке вчиняється щодо жінок, які диференційовані на такі: 1) створення/розвиток програм економічної та фінансової грамотності, а також навчання жертв основам професійного розвитку та особистісного становлення; 2) створення курсів підвищення кваліфікації для фахівців, які працюють за напрямом взаємодії із жертвами домашнього насильства, з метою забезпечення їх здатності до орієнтування у такого роду питаннях; 3) створення психокорекційних програм, орієнтованих у першу чергу на роботу з чоловіками, які є основною цільовою групою; 4) заохочення кіно- та відеопродукції, яка популяризує здорові стосунки та не романтизує насильство в родині; 5) виховання культури втручання, яка унеможливлуватиме ігнорування насильства третіми особами; 6) визначення запобігання домашньому

наси́льству пріоритетом національної безпеки та соціальної політики; 7) забезпечення міжвідомчої координації між суб'єктами, які залучені до запобігання домашньому насильству, їх участі у міжнародних програмах та ініціативах; 8) інтеграція проблеми домашнього насильства в оборонну політику шляхом посилення ролі офіцерів із гендерних питань, розробка та впровадження внутрішніх процедур реагування та випадки насильства в родинях військовослужбовців, забезпечення системного контролю стану психічного здоров'я військовослужбовців, а також – визнання взаємозв'язку між бойовим стресом, посттравматичним розладом та підвищенням ризику насильства в родині; використання практик НАТО щодо гендерної рівності та протидії насильству;

- перелік видів кримінальних правопорушень, які можна віднести до таких, що пов'язані із домашнім насильством, до яких віднесено: кримінальні правопорушення, передбачені статтями 134, 151-2, ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153, 390-1, а також ст. 121, 122, 125 Кримінального кодексу України, якщо вони вчинені щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах;

- види та розміри покарань, передбачених у санкції ст. 390-1 Кримінального кодексу України, що аргументовано низькою ефективністю покарання у виді пробаційного нагляду, яка підтверджується значним зростанням кількісного показника таких суспільно небезпечних діянь протягом 2024 та 2025 років;

набули подальшого розвитку:

- аргументи щодо доцільності застосування до осіб, які вчинили домашнє насильство, електронних засобів контролю та внесення відповідних змін у національне законодавство;

- аргументи щодо доцільності виключення кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, із переліку кримінальних правопорушень, кримінальне провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення;

– аргументи щодо доцільності доповнення ст. 126-1 Кримінального кодексу України приміткою, у якій має бути визначено перелік кримінальних правопорушень, які можуть вважатися такими, що пов'язані із домашнім насильством.

Практичне значення одержаних у дисертації результатів не викликає сумнівів та полягає в можливості їх безпосереднього використання у законотворчій, правозастосовній, науково-дослідній та освітній діяльності. Сформульовані дисертанткою висновки, пропозиції та рекомендації мають не лише теоретичний характер, а й спрямовані на розв'язання конкретних проблем, які виникають у процесі кримінально-правового реагування та кримінологічного запобігання домашньому насильству, що вчиняється щодо жінок.

Необхідність практичного впровадження результатів дослідження зумовлена тим, що наявний механізм запобігання домашньому насильству не повною мірою забезпечує своєчасне виявлення відповідних кримінальних правопорушень, належний захист потерпілих, невідворотність відповідальності кривдника та запобігання повторній протиправній поведінці. Збереження значної кількості кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126-1 Кримінального кодексу України, високий рівень їх латентності, а також наявність випадків повторного вчинення насильства свідчать про потребу у перегляді окремих законодавчих положень та вдосконаленні організаційно-правових і спеціально-кримінологічних заходів.

У законотворчій діяльності практичного використання потребують пропозиції дисертантки щодо вдосконалення ст. 126-1 Кримінального кодексу України, встановлення кваліфікуючих ознак домашнього насильства, уточнення переліку кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, криміналізації систематичного переслідування, перегляду видів і розмірів покарань, а також удосконалення відповідальності за невиконання обмежувальних заходів та приписів. Реалізація таких пропозицій здатна забезпечити більш чітку диференціацію кримінальної відповідальності,

усунути прогалини й суперечності правового регулювання та сприяти формуванню єдиної правозастосовної практики.

Важливе практичне значення мають положення щодо застосування електронних засобів контролю до осіб, які вчинили домашнє насильство. Впровадження відповідного механізму може підвищити ефективність контролю за дотриманням установлених судом обмежень, забезпечити своєчасне реагування на їх порушення та зменшити ризик повторного наближення кривдника до потерпілої особи. За умови належного нормативного врегулювання та технічного забезпечення такий захід може стати дієвим інструментом індивідуального запобігання.

Для правозастосовної діяльності необхідними є розроблені у дисертації рекомендації щодо вдосконалення оцінювання ризиків, застосування термінових заборонних і обмежувальних приписів, направлення кривдників на проходження корекційних програм та контролю за їх виконанням.

Практичного впровадження потребують і запропоновані авторкою заходи загальносоціального запобігання, зокрема створення програм економічної та фінансової грамотності для потерпілих, розвиток їх професійної самостійності, підвищення кваліфікації фахівців, які працюють із жертвами домашнього насильства, формування культури суспільного невідсторонення від фактів насильства, а також удосконалення міжвідомчої координації.

Особливої актуальності набувають пропозиції щодо інтеграції проблематики домашнього насильства в оборонну та безпекову політику держави. В умовах воєнного стану необхідним є впровадження спеціальних процедур реагування на випадки насильства в сім'ях військовослужбовців, посилення ролі фахівців із гендерних питань, системний контроль психічного здоров'я осіб, які перебували в умовах бойового стресу, а також розроблення спеціалізованих психокорекційних програм. Практичне значення таких положень визначається потребою своєчасного попередження негативного впливу бойової травматизації та посттравматичних розладів на сімейні відносини, водночас без необґрунтованої стигматизації військовослужбовців.

Результати дисертації також можуть бути використані під час розроблення державних і регіональних програм, стратегій та планів запобігання домашньому насильству. Запропонована авторкою кримінологічна характеристика особи кривдника, систематизація сучасних детермінант та визначення найбільш уразливих категорій потерпілих створюють основу для адресного планування профілактичних заходів, розподілу ресурсів та визначення пріоритетних напрямів діяльності уповноважених суб'єктів.

У науково-дослідній сфері сформульовані положення можуть бути використані для подальшого вивчення кримінологічної характеристики домашнього насильства, його латентності, детермінації, регіональних особливостей, механізму віктимізації жінок та ефективності застосовуваних заходів запобігання.

В освітньому процесі результати дослідження можуть бути включені до змісту навчальних дисциплін із кримінального права, кримінології, віктимології та запобігання кримінальним правопорушенням, а також використані під час підготовки навчально-методичних матеріалів і проведення занять зі здобувачами вищої освіти.

Щодо повноти викладу наукових положень в публікаціях, зарахованих за темою дисертації, варто зауважити, що результати дослідження було презентовано та обговорено на науково-практичних заходах: «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 5–7 грудня 2024 р.), «Права людини та публічне врядування» (м. Чернівці, 30 травня 2025 р.).

Основні положення та висновки дослідження, що сформульовані в дисертації, відображено у п'яти наукових публікаціях, серед яких 3 статті у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових з юридичних наук, 2 тези доповідей на науково-практичних заходах.

Разом з тим, за результатами ознайомлення зі змістом дисертаційної роботи Т. В. Нестеренко «Кримінологічна характеристика та запобігання домашньому насильству, що вчиняється відносно жінок в Україні» підстав для сумнівів у самостійності проведеного дослідження та дотриманні здобувачкою

вимог академічної доброчесності не встановлено. Дисертація містить результати самостійного наукового дослідження. Викладені в роботі теоретичні положення, узагальнення, висновки, пропозиції та рекомендації відповідають поставленій меті і завданням, проведеному аналізу норм кримінального законодавства, наукових джерел, статистичних матеріалів та судової практики.

Авторська позиція простежується у всіх структурних частинах роботи, зокрема під час визначення кримінально-правових ознак домашнього насильства, дослідження підстав його криміналізації, характеристики сучасного стану й тенденцій відповідних кримінальних правопорушень, систематизації їх детермінант, формування кримінологічного портрета кривдника та розроблення заходів загальносоціального і спеціально-кримінологічного запобігання.

Використання положень, ідей, наукових підходів і результатів досліджень інших авторів супроводжується належними посиланнями на відповідні джерела. У тексті дисертації чітко розмежовано наукові позиції інших учених та власні висновки здобувачки. Цитування використовується переважно для представлення наявних доктринальних підходів, їх критичного аналізу, порівняння та подальшого формування авторської позиції. Список використаних джерел узгоджується з посиланнями, наведеними в основному тексті роботи.

Також відсутні підстави стверджувати про наявність академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації або фальсифікації результатів дослідження. Наведені в роботі відомості, матеріали правозастосовної практики та положення нормативно-правових актів мають відповідні посилання.

Проте при позитивному враженні від проведеного дослідження, необхідно звернути увагу на окремі положення, що мають ознаки наукової дискусії, а саме:

1) на сторінках 137-138 дисертації слушно наголошено, що цифровізація суспільного життя та діджиталізація різних процесів істотно вплинули на трансформацію кримінально протиправної діяльності. Водночас зазначене

положення недостатньою мірою конкретизовано щодо предмета дисертаційного дослідження, оскільки поза належною увагою залишився вплив цифрових технологій на поширення, форми та способи вчинення домашнього насильства щодо жінок. Хоча розвиток інформаційно-комунікаційних технологій створює нові можливості для здійснення психологічного та економічного насильства, переслідування і контролю за потерпілою. Йдеться, зокрема, про систематичне надсилання погроз і принизливих повідомлень, контроль телефонних дзвінків та електронного листування, незаконний доступ до особистих акаунтів, встановлення місцезнаходження за допомогою цифрових сервісів, використання програм прихованого спостереження, блокування доступу до банківських рахунків, поширення конфіденційної інформації, а також застосування соціальних мереж для залякування, дискредитації тощо;

2) у підрозділі 3.1. дисертації акцентовано увагу на військово-політичних детермінантах домашнього насильства щодо жінок та констатовано, що саме ця група чинників може бути усунена виключно внаслідок припинення або скасування правового режиму воєнного стану. Водночас у роботі відсутній змістовний аналіз зазначених детермінант, їх структури, механізму впливу на поведінку кривдника та взаємозв'язку з іншими причинами й умовами домашнього насильства. Потребує конкретизації, які саме явища доцільно відносити до військово-політичних детермінант. Дискусійним видається і висновок про можливість усунення військово-політичних детермінант виключно після припинення або скасування воєнного стану. Припинення дії правового режиму не означає автоматичного подолання наслідків війни, оскільки психологічна травматизація, економічна нестабільність, вимушене переміщення, поширення зброї та проблеми соціальної адаптації можуть зберігатися протягом тривалого післявоєнного періоду;

3) на сторінках 21, 154, 155, 179 дисертації наголошено на потребі забезпечення міжвідомчої координації між суб'єктами, залученими до запобігання та протидії домашньому насильству щодо жінок. Водночас

відповідне положення потребує уточнення, оскільки така взаємодія вже частково передбачена законодавством і реалізується Національною поліцією України, органами місцевого самоврядування, службами у справах дітей, органами соціального захисту населення, закладами охорони здоров'я, центрами безоплатної правничої допомоги тощо. Тому доцільно говорити не про створення міжвідомчої координації як принципово нового механізму, а про вдосконалення, уніфікацію та підвищення ефективності вже наявних форм взаємодії. Також потребують конкретизації недоліки чинної моделі, зокрема несвоєчасний обмін інформацією, відсутність узгоджених алгоритмів реагування, фрагментарність супроводу потерпілих, недостатній контроль за виконанням обмежувальних заходів, а також різний рівень інституційної спроможності відповідних суб'єктів у територіальних громадах.

Загальний висновок. Попри висловлені зауваження дискусійного характеру, представлена дисертаційна робота Тетяни Василівни Нестеренко «Кримінологічна характеристика та запобігання домашньому насильству, що вчиняється відносно жінок в Україні» є самостійним, завершеним науковим дослідженням, що вирішує важливе наукове завдання – формування кримінологічної характеристики домашнього насильства, що вчиняється щодо жінок в Україні, а також формування комплексу заходів, спрямованих на запобігання таким кримінальним правопорушенням. Робота відзначається теоретичною новизною, має суттєве практичне значення та відповідає вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії.

Авторка демонструє ґрунтовні знання проблематики, здатність до системного міждисциплінарного аналізу, вміння формулювати власні наукові положення та аргументувати свою позицію. Дисертація є вагомим внеском у розвиток вітчизняної кримінологічної науки.

Дисертаційне дослідження відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від

12 січня 2022 року № 44 (зі змінами), Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261, а також Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40. Авторка дисертації – Нестеренко Тетяна Василівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

**Рецензент –
кандидат юридичних наук,
професор, перший проректор
Донецького державного університету
внутрішніх справ**

Олена ВОЛОБУЄВА